

EGY TÖRTÉNET TÖBB NÉZŐPONTBÓL

– Gárdonyi Géza házasságának
különféleképpen elbeszélte története –

Gárdonyi Géza házasságának története többféle változatban létezik. Ezek a történetek nem mindig egyeznek meg egymással. Olvashatunk egy Gárdonyi József, egy ifj. Gárdonyi Géza, egy Kispéter András, egy Z. Szalai Sándor-féle változatot, ezenkívül a Tóth Tibor által szerkesztett: *Gárdonyitól Gárdonyiról* című kötet összeállítása is mutat egy elképzelést Gárdonyi Géza házasságáról. Ezek mellett a Gárdonyi-család hallgatásából kisejlik egyféle elképzelés az író házasságát illetően. Én mint az író ükunokája írásomban egymás mellé rendezem ennek a házasságnak a különbözőképpen elbeszélte történetét, és kiegészítem a család hallgatásából „kihallható” családi történettel.

A HÁZASSÁG KRONOLÓGIÁJA

Mik azok az évszámok, amelyek minden egyes történetben megegyeznek, amelyből objektíven kirajzolható a házasság krónikája? Gárdonyi Géza 1884-ben Sárváron tanítóskodott és anyagi gondjai voltak. 1884 szeptemberétől Dabronyban kántortanító. Ezzel az állással jobb anyagi körülmények közé került, bár teljes anyagi biztonságban még most sem élt. Dabronyban a plébános Muraközy József volt. Az író 1885. október 28-án¹ összeházasodott Csányi Máriával. Gárdonyi József kivételével az életrajzírók megemlítik, hogy Csányi Mária nevét az édesanyától – Csányi Teréztől – kapta. Sok életrajz egyetért abban, hogy Gárdonyi felesége Muraközy József dabronyi plébános rokona: unokahúga volt. A jegyespár esküvője nem Dabronyban volt, hanem Győr mellett; az ifjú pár sem Dabronyban élt már ekkor, hanem Győrben, egészen pontosan Győrszigeten. A házasság 1892. július 16-ig tart.² Ezalatt az idő alatt a házaspárnak három gyereke születik: Sándor (1887), Gizella

(1889), József (1891). Abban már nem egyeznek a különböző életrajzok és történetek, hogy a negyedik gyerek: Géza (1893) csak az író „nevére írt”³ gyerek-e, vagy esetleg saját gyermek.

GÁRDONYI GÉZA HÁZASSÁGA: A TITOK

A Gárdonyi József által írt Gárdonyi életrajz megpróbálta összegyűjteni a családban fennmaradt íróra vonatkozó adatokat. Úgy gondolom, az általam olvasott Gárdonyira vonatkozó munkák között ez az életrajz egyike azoknak, amely igyekszik megkonstruálni⁴ egy Gárdonyi-képet. Az életrajz nem egyszer elveszti objektivitását, és állást foglal: irányítja az olvasót.

Az *Élő Gárdonyiban* az író házasságáról a következő részletek találhatóak. Gárdonyit, vagy akkor még Ziegler Gézát Kovács Zsigmond veszprémi püspök⁵ nevezte ki 1884. szeptember 6-án Dabronyba kántortanítónak. A megbízatás három évre szólt. Az író ezzel az állásával jobb anyagi körülmények közé került, ezért maga mellé tudta venni édesanyját és testvéreit: Árpádot és Bélát. Ennyi személy eltartására azonban már nem volt elég Gárdonyi keresete; a családnak gyakran nélkülöznie kellett, illetve az sem volt ritka, hogy kölcsönkértek. A plébános, Muraközy József gyakran nyújtott segítséget. *„A plébános mint mindig ezúttal is szívesen fogadja. A lemondásról hallani sem akar. Rókamosolygással kínál, ígér és ad kölcsönt Ziegler Gézának. Ad, mint eddig. E kölcsönt Ziegler Géza sohasem kéri. Tiltakozik ellene. Az öreg akasztja rá. Rábeszéléssel. Szinte ráerőszakolással. Nyugtát sem kérek róla vigasztalással.”*⁶

[...]

*„A dabronyi plébános szerezte: a kölcsönkért kenyerek ellenértékül, az összes eddigi kölcsönök letörlesztésére ellenértékül. Nem váltót adott érte. Rosszabbat: Házasságlevelet.”*⁷

[...] *Felesége se termetre se lélekre nem hozzá való. 172 cm. magas (katonai mérték), felesége 132. Korban ugyanígy: az egyik 22 éves, a másik 16. És lélekben szintén ez az aránytalanság, ha nem nagyobb.*

Házasságuknak már az első napjaiban kifacsarodott Ziegler Géza lelkéből a szívárványos földi boldogság. Egynapi tartózkodás után visszatér feleségével Bécsből. Az asszonyka másnap este már egyedül megy színházba az ura akarata ellenére.

A fiatal menyecske a »csak egyszer férjhez ragasszanak, majd tudom én már« elvekkkel lépett az oltár elé. Örült, hogy anyját lerázhatta. Szabadságát akarta élvezni, mint sokan barátnői közül. Olyan én parancsolok! és én rendelkezek! asszony. Olyan család Napóleonja féle nő, aki amellet, hogy uralkodik, hódítani is akar.

Hát tévedett.

Ziegler Géza független mozgását nem sikerül megtörnie. Ziegler Géza, mikor elvette, abban bizakodott, hogy a 16 éves nő lelkét majd magához hajlítgatja, neveli, majd magához szoktatja.

De Ziegler Géza is tévedett.

Belső harcok felőrölték mindkettőjük lelkét. Közben felőrlődött a családi szeretet. A családi tűzhely. Ebből a belső küzdelemből fényes sugarakkal vetődik ki az apa nemeslelkűsége, aki türelemmel nézi évtizedeken át, hogyan rohan az asszony mások karján a végzetbe. Gárdonyi jó szívére vall, hogy felesége sorsán akkor is önzetlenül fordít, mikor az asszony minden vagyonát eltékozolta.⁸

*Az Élő Gárdonyi tanúsága szerint a feleség „egy hónap múlva elhagyja”⁹. A házasság története csak oldalakkal később folytatódik: „Gárdonyinak Győrben akadt dolga: Pesten született kisfiának az orvos levegőváltozást ajánlott”¹⁰. Mivel ez az életrajz időrendben halad, akkor már 1887-et írunk. A házasságról szóló következő adalék Gárdonyi vallásának (lábjegyzet i.m. 227.) tárgyalásánál található. „Gárdonyi házassága és a római katolikus egyház dabronyi apostola között tagadhatatlanul meg volt a szomorú kapcsolat. Ha ez nincs így, a boldog házasság és az egyedül üdvözítő vallás, fiatal fejjel tekintve, talán nem együtt zuhant volna alá a magasságokból Gárdonyi érzékeny lelkében.”¹¹ A házasság említés szintjén előkerül még az író *Álmodozó szerelem* című írása kapcsán.¹² Érdekes, hogy a válás történetét nem tárgyalja már ez az életrajz. Figyelemre méltó, hogy az életrajz a házasság története kapcsán nem beszél a feleség nevééről, az aprólékosságig pontos Gárdonyi József, aki művében Gárdonyi Gézát Dabronyba kinevező okmányt is idézi, elfelejti közölni a házassági anyakönyvet, az *Az a hatalmas Harmadik* című regényről csak utalások szintjén emlékezik meg¹³. Úgy tűnik, ez az életrajz minél kevesebb fontos tényt akar elárulni az író házasságáról. Az *Élő Gárdonyiban* megjelenő kép az író házasságáról tehát nem tartalmazza a házasság egész vonulatát, hiányos és nem mentes az eseményekhez fűzött érzelmi kommentároktól.*

Nem csak Gárdonyi József igyekezett titokban tartani az író házasságának körülményeit, hanem azok az életrajzok is, amelyek közvetlenül az író halála után születtek. Így például a Váth János által írt életrajz a házasságról csak ennyit ír: „Dabronyban nőül veszi a pap rokonát. Három gyermeke él e házasságból. Sándor, az egri ház gondviselője, Gizella és József, minisztériumi tisztviselő, Gárdonyi végakaratainak, szerződésének végrehajtója. Gárdonyi Dabronyból Győrré, felesége anyjának házába, a Kletzár-házba vonult. Nyugtalanossága és írói vágyai hajtották. [...] Feleségétől elválik s 1892-ben már édesanyjával vezeteti házát Pesten.”¹⁴

Nem lehet véletlen, hogy azok az életrajzok, amelyek közvetlenül az író halála (1922) után keletkeztek, Gárdonyi házasságát, amely válással végződött nem részletezik. Igyekszenek homályban hagyni fontos részleteket (ki volt a feleség, mi volt a feleség neve, miért következett be a válás). Ezeknek az életrajzíróknak a gondolkodása értető: hiszen egyrészt egy híres íróról volt szó, másrészt abban a korban a válást szigorúbban értékelték.

A HÁZASSÁG REJTÉLYE A MŰVEK FELŐL OLVASVA

Az életrajzok egy másik csoportja az író házasságának kérdésével azért kezd el foglalkozni, hogy azzal a művekhez minél közelebb kerüljön. Amikor ezek az életrajzok keletkeznek (1970-es évek) Gárdonyi már kikerült az irodalom élvonalából, és a házassági tragédiák sem ítéltettek meg annyira szigorúan. Mivel az 1920-as évek életrajzírói kevés adatot őriztek meg, a '70-es évek Gárdonyi-életrajzai az író műveiből igyekeznek megközelíteni Gárdonyi házasságának lélektanát.

Z. Szalai Sándor: *Gárdonyi Géza* című könyvének a következő része mintha a '20-as, '30-as évek életrajzíróiról beszélne: „...akik halála után megkísérelték műveit a »keresztény-nemzeti« kurzus számára is elfogadhatóvá tenni, furcsa módon sokat emlegették eltúlozták, szinte élete legfőbb tragédiájává növesztették sikerületlen házasságát, s ifjúkori »ateista beütéseit« is házasságával hozták összefüggésbe. A dabronyi plébános – Muraközy József – »kerítő manőverének« tulajdonítottak mindent, s mint következményt magyarázták s utasították el Gárdonyinak a vallás dogmáitól, s –mindenekelőtt a »házasság szentségétől« való »eltévelyedését«, más szóval: saját szerencsétlensége láttán kialakított egyházellenes, liberális fölfogását.”¹⁵ Z. Szalai Sándor könyve nem az előbb idézett szakasz értelmében ismerteti Gárdonyi házasságát, hanem inkább az adatokra koncentrálnak. Az esküvő kapcsán megemlíti, hogy az nem Dabronyban volt, hanem Győrben. Ennek az az oka, hogy a házasulandók akkor már győri lakosoknak számítottak.

Mivel túl sok adat nem áll rendelkezésre az életrajz a hivatalos adatok leírása (házasságkötés, válás) az író műveiben megjelenő szerelem és házasságábrázolásra alapozza az érveit. Alapvetően a házasságról két egymásnak ellentmondó véleményre hívja fel a figyelmet az író műveiben. Az egyik az *Az a Hatalmas Harmadik* című regény kulcsregényként való értelmezése a házasságot illetően. „S a cselekménybe beleszővi saját

szándékának, önigazolásának törvénybe ütköző érveit, miket nagyrészt a valóperi aktákban is megtalálunk. Ő tehát az a különös fiú, aki ritkán barátkozik, s akit felesége – lelkiileg nem hozzá illő – elhagy; ekkor döbben rá a férj ifjúkori botlására. A regény hősének is három fia és egy leánya van; a leányt és a harmadik fiút az asszony neveli. A bírósági tárgyaláson – ahogy ez Gárdonyi esetében is történik – Miska emlékezetébe idézik a Harmadikat, aki kiszorítja a fészekből a testvéreit stb.”¹⁶ Az *Az a Hatalmas Harmadik* című regény a házasságot, és a szerelmet¹⁷ meggondolatlanságnak mutatja be, ebből Z. Szalai gondolatmenetét követve magánéleti vonatkozások is levonhatóak. A másik momentum, amit kiemel ez az életrajz, hogy vannak Gárdonyinak olyan versei is, (*De szép az éj, Mariskával, Mikor téged látlak, Boldog éj, Esküvő után*) amelyek a szerelmet boldogságként ábrázolják. Ezek alapján a versek alapján – mivel azok magánéleti ihletésűek – azt a következtetést vonja le Z. Szalai, hogy Gárdonyit a házasságba nem csak a kerítő szándék vitte, hanem az érzelmei is. A művek alapján tehát, Z. Szalai szerint, az a megállapítás tehető, hogy lehetett az író életében egy boldog szerelmi szakasz, amelyet egyrészt Csányi Mária szépsége, másrészt vagyona táplált, és volt ennek később egy elkeseredett hangú kiértékelése. A Tóth Béla által szerkesztett *Gárdonyitól Gárdonyiról*¹⁸ kötet is lényegében az *Az a Hatalmas Harmadik* című reménnyel igyekszik betekinteni Gárdonyi házasságának rejtélyébe.

Kispéter András¹⁹ Z. Szalaihoz hasonlóan Gárdonyi házasságának rejtélyét az egyértelmű adatok mellett, főleg a művei alapján akarja feltárni. Kispéter életrajza az író házasságának lélektanát Gárdonyi *Álmodozó szerelem* című írásából fejt ki. Monográfiájában a következő olvasható: „Nem valószínű, amit Gárdonyi József állít – és a legtöbb Gárdonyiról szóló írás elfogad –, hogy az anyagi gondokkal küszködő fiatal kántortanító pusztán érdekházasságot kötött Csányi Molnár Máriával, s azt Muraközy József, a »rókalelkű dabronyi plébános« kényszerítette rá. Gárdonyi temperamentumos, könnyen szerelemre lobbanó természetét ismerve, ez kizártnak látszik. [...] Valószínűbbnek tűnik, hogy Gárdonyi túl magas követelményeket állított élettársa elé, melyeknek Csányi Mária nem tudott megfelelni. Ezért csalódik az Álmodozó szerelem Sándorja is Herminában. »A test az övé volt – írja Gárdonyi –, de a lélekkel hiába kívánt társulni, nem tudott. Kacér volt a nő, érzékingerlő kistündér, de az érzékek lángja ellobogott anélkül, hogy Sándor lelkét csak egy kisé is fölmelegítette volna.« [...] Sándor – miként Gárdonyi is – azt kívánta, hogy felesége ne csak test, hanem szellemi társa is legyen.”²⁰ Kispéter gondolata alapján a szerencsétlen házasság oka, hogy a két fél házasságra vonatkozó elvárásai különbözőek voltak. Csányi Mária földhözragadtabb gondolkodása és Gárdonyi

óhaja a szellemi társra szükségszerűen a házassági feszültség forrásává váltak. Ez a feszültség magában hordta a válás lehetőségét, ami 1892-ben be is következett.

A CSALÁDI HALLGATÁS SZAVAI

Feltehető a kérdés, hogy miért helyezkedek szembe dédapám – Gárdonyi József – igyekezetével, aki megpróbálta elhallgatni a Gárdonyi Géza házasságára vonatkozó adatokat. Úgy gondolom dédapám abban a korban, amikor ezt a döntését meghozta, jól döntött. Kár lett volna az akkori Magyarország egyik leghíresebb írója szerencsétlenül alakult házasságának adatait az akkori olvasóközönséggel közölni. Mára a helyzet megváltozott; a jelenlegi *Az én falum* és a *Göre Gábor* novellaciklusokra támaszkodó egyoldalú Gárdonyi-recepció talán megváltoztatható olyan életrajzi adalékokkal, amelyek a művek megértését jobban szolgálják. Hiszen az kétségtelen, hogy az író egész életműve alatt foglalkozik a házasság és a szerelem témájával. Művészetében igyekezett megoldani azt, amit életében nem tudott rendezni. Esztétikumá alakította saját tragédiáját. Azt, hogy mi volt Gárdonyi Géza házasságának igaz története, soha sem fogjuk megtudni. A dolgozatomban egymás mellé rendezett lehetséges történetek Gárdonyi házasságáról azt a célt szolgálják, hogy egységükben, nem külön-külön, vigyenek közelebb Gárdonyi Géza műveinek problematikájához.

Egy titkos megállapodás

Gárdonyi Géza házasságát nem csak az író által elismert gyerekeinek (Sándor, Gizella, József) családjában, hanem az ifj. Gárdonyi Géza családjában is titok övezte. Ebbe a titokba enged némiképpen belepillantani Gárdonyi József és ifj. Gárdonyi Géza levelezése.²¹ A család birtokában lévő ilyen tárgyú levelek 1925 és 1938 között íródtak. A levelezés előbb Nagyécsfalú és Eger, később Győr és Eger között folyt. A levelek témájukat tekintve két csoportra oszthatóak. Az első és keletkezésüket tekintve korábbi csoportba azok a levelek tartoznak, amelyek témája az író halála után a hagyatékban való megegyezés. A második csoportba tartozó levelek témája a Gárdonyi-fiúk édesanyjának – Csányi Molnár Máriának – a kórházi és temetési költségei.

Milyen történet rajzolódik ki ebből a levelezésből?

Az ifj. Gárdonyi Géza által írt 1925. szeptember 10-ei levélben ezt olvashatjuk (a címzett Gárdonyi József): „Legyen szíves az illetékes egri kir. Közjegyzővel megállapodni, hogy mely napon tartaná meg elhunyt édesatyánk ügyében a hagyatéki tárgyalást. [...]

A hagyatéki tárgyaláson a közjegyző előtt a következő osztályban állapodunk meg:

Az egész hagyatéki vagyont átveszik örökhagyónak gyermekei egymásközi egyenlő arányban, törvényes leszármazói öröklésjogi címén.

Kijelentik örökösök, hogy a hagyatéki leltárban felsorolt ingóságokat maguk között már megosztották. Megkeresendő a Magyar Olasz Bank budapesti főintézete, hogy az örökbahagyó nevén keresett összes készpénz és értékpapír letétét készpénzről szóló folyószámla követelését, továbbá 125 drb. Atheneum részvényt szolgáltatassa ki ifj. Gárdonyi Géza jelenleg nagyécsfalusi lakosnak.

Ezt aláírjuk és ezzel végeztünk. Ez, az én előterjesztésem több szempontból a legelőnyösebb. Elsősorban azokról a családi titkokról, amelyekről Ön ír és amelyek csak családi perpatvarok, senki nem tud, nem beszél és nyoma sem marad.

Másodszor ez a legegyszerűsebb és legolcsóbb út is. [...]

Ami Gizus nővériünk után esetleges örökségemet illeti kijelentem már most, hogy amennyiben az ő eltartása nekem semmiféle költséget nem fog okozni, utána semmiféle örökséget nem igénylek, az esetleges engem illető örökségről lemondok annak javára, aki nővérem eltartásáról gondoskodik.”

Ennek a levélnek alapján megállapíthatjuk, hogy az ifj. Gárdonyi Géza bizonyos pénzbeli juttatás fejében hajlandó lemondani az apai örökségről. Ez a tény nem az ifj. Gárdonyi Géza ötlete csupán, hanem a Csányi Mária akarata is. Ezt bizonyítja Csányi Máriának Gárdonyi Józsefhez írt levele, amely keltezés nélküli, de minden bizonnyal 1926-ban íródhatott:

„Egész szépen símán el mentek a közjegyzőköz ott ki jelentitek hogy meg egyeztetek. Ilyen alapon: A Sándor kapja avagy is már kapta a birtokott József kapja a kiadási jogott meg a többit az már a ti gondotok, Géza kapja a fel ajánlott összeget. Gézának még nem is muszáj hogy Egerbe menjen írásba is kijelentheti. Nem kell ide végrendelet fel olvasás. [...] Megboldogult emléket akkorom én szépen feltüntetni. Úgy hiszen hogy ezzel tartozom nektek és neki Én bizalommal fordulok hozzá hogy meg fogsz érteni. Negyven évi szenvedés mártirját Nem a pénz amit fel ajánlotál mert az igazán csekél. Ugy hiszem hogy az nem fog beneteket meg rövidíteni. Mert én a hozományomat is ott hagytam.”

Az író Gárdonyi hagyatékának ügyében tehát az a megállapodás születik, hogy az ifj. Gárdonyi Géza lemond az apai örökségről. Miért

egyezhettek ebbe bele a testvérek? A válasz lehet az is, hogy ezzel a megoldással nem derült fény egy családi titokra. Az ifj. Gárdonyi Géza, tehát egy meghatározott összegért lemond az apai örökségről, ami azonban nem csak a birtok és a kiadási jog, hanem a családi titok; vagyis ő is hallgatni fog. Ezt a feltevést igazolja az ifj. Gárdonyi Gézának Gárdonyi Józsefhez intézett levele (Győr, 1935. december 2.):

„Sajnos nem vagyok Faust; s így lelkeimet hiába kínálom a sátánnak: nem kell neki. Megkísértem, hogy talán van még valami olyan értékem, ami Neked megéri ezt az összeget és ami másnak talán 10 fillért sem ér. Kérni nincs jogom; hisz önmagában véve, hogy felkereslek levelemmel: számomra a legnagyobb megaláztatás, miután leveleimre egyáltalán nem válaszolsz.”

A testvérek közti megállapodást bizonyítja Gárdonyi Józsefnek ifj. Gárdonyi Gézához intézett levelének piszkozata, amely az anya – Csányi Mária – temetése után (1931.) íródott:

„Arra kérem magát, hogy ne vigye családunk belső ügyét a törvényszék és ezzel kapcsolatban a nagy nyilvánosság elé. Szeretném elkerülni azt a hosszadalmas, áldatlan perlekedést, mely semmi esetre sem vetne felszínre kellemes dolgokat Önre nézve sem. Megkísérlem tehát levelemmel hogy a békés, törvényenkívüli megegyezés útjára lépjek s felszólítom, hogy a hagyatéki jegyzőkönyv alapján terjessze elő kívánságait, jelölje meg azt a méltányos összeget, amelyet kapni remél. Az elhunytnak mint a hagyatéki jegyzőkönyvből kiténik, ingatlanai nem maradtak (az ingatlanok a nagymama nevéen állnak), a megmaradt kézpénze, vagyona nem teszi ki 200.000 koronát, amelyből a temetés költségeinek egy része a fennálló ezenkívül kb 50.000 K-t kitevő adósság leszámítódik.”

A titok

Mi lehetett a családi titok? Hogy erre a kérdésre válaszoljunk, az 1934-es eseményeket kell szemügyre vennünk. Ebben az évben jelenik meg ugyanis Gárdonyi József: *Az Élő Gárdonyi* című könyve. Ugyancsak ebben az évben jelenik meg a *Pesti Hirlap* hasábjain az ifj. Gárdonyi Géza tollából: *Az Élő Gárdonyi halott hitvese* című cikk(sorozat), amelyet az újság 1934. október 31-ei és november 3-ai számában közöl. A két szerző eltérő módon mutatja be Gárdonyi hitvesét. *Az Élő Gárdonyi* házasságképét már ismertettem, most nézzük meg, mi az ifj. Gárdonyi Géza változata:

Az 1934. október 31-ei *Pesti Hirlap* negyedik oldalán található az idézett szöveg. A cikk minden ponton igyekszik szembe helyezkedni az *Az Élő Gárdonyi* gondolatvilágával és szóhasználatával. A házasság megkötésében

nem a »rókalelkű« dabronyi plébános szerepét, hanem a szerelemre lobbant író emeli ki a tanulmány. *„Hát nem is akarták a nyakába akasztani. Dehogyan akarták! Az öreg pap nem keveselte Gárdonyit, hiszen becsülte tudását, szorgalmát, tiszta életét. Ráériünk erről még beszélni! – háritotta el jóakaróan, hogy sebet ne ejtsen a szerelme Gárdonyit.²²*

Édesapám azonban nagyon szerelmes lehetett, mert csak ezzel az érzelmi elvakultsággal magyarázható meg, hogy rövid ismeretség után megkéri Borbély luteránus pap leány kezét. Természetesen, amint megörökítik: »a luteránus pap egyetlen leányának, egy luteránus püspök nagypapa egyetlen unokájának sorsát nem bízták egy kopott pápista kántortanító kezére.«

[...]

Gárdonyinak azonban hatalmas segítőtársa akadt: az édesanyám. A leánykának tetszett az ábrándos tekintetű, komoly beszédű fiatalember, a sok bácsi után az első férfi, akivel az életében találkozott és csapongó cselekedeteiben az érte vergődő szerelem elkeseredettségét látta. Az anyám is elővette a maga fegyverét: a könnyet. És a plébánia melyet mosoly és megelégedettség aranyozott be, hangos lett a sirástól.

Az öreg pap, a jó ember, könnyek nélkül is segített, akin tudott. Nem bírta hallgatni a kis leány szenvedő sirását. Ő a »rókatermesztű apostol« odaadta a nemes Muraközy és Csányi családok egyetlen bimbóját a »kopott pápista kántortanítónak.«

Az ifj. Gárdonyi Géza a saját író Gárdonyiról szóló „életrajz-változatában” egy rokonszenves, segítőkész dabronyi plébánosról beszél és szerelmi házasságról. Új adat, hogy a lány – Csányi Mária – egy luteránus pap lánya, és egy dabronyi plébános unokahúga.

*A válás történetét ugyanez az életrajz-változat a következő módon beszéli el:²³ Az író Gárdonyi maga mellé vette édesanyját. (Ekkor a család már Szegeden élt Muraközy plébános jóvoltából.) Az anya hamar átvette a ház irányítását, hasznos tanácsokat adott, de egy idő múlva terhessé vált az író felesége számára. A válás pontos történetét így írja le az ifj. Gárdonyi Géza cikkének *Amiről nem beszéltek soha* alfejezetében: „Édesanyám amikor már négy élő gyermeke volt, dacos elszántsággal fordult a férjéhez:*

– Én nem csak feleség és nem csak anya akarok lenni. Magam akarom beosztani az időmet, mikor takarítsak, mosogogassak, stoppoljak. Másnak jótanácsa nélkül akarok öltözködni, veled beszélgetni, a gyerekeket nevelni. Négy gyermek anyja vagyok és nem leszek tovább a mama kezén vezetett leány. Én becsülöm és szeretem az édesanyádat, de küldd el a házunktól, vagy különben én megyek!

Gárdonyit az utolsó szavak szíven találták. Ez a nagyszerű ember csodálatos gyöngédséggel csüngött öreg, magára maradt édesanyján. Lepereghetett lelkében

egész addigi élete, mennyi nélkülözéssel nevelték, mily tanitatták és sok szomorúságában minden enyhet adó órája az édesanyjához kapcsolta. S most ez az öreg asszonyka teljesen magában áll. Nincsen kivüle az egész világon senki-je. Egyetlen gyermeke maradt, ő. Mondhatja-e hát neki, hogy menjen el!

Irtózatos lelki küzdelmek között róttta Gárdonyi a szobát fel és alá. S mikor anyám a választást újra erőszakolta, remegő lassu hangon felelte:

– Az embernek csak egy édesanyját adott az Isten, felesége, ugy esik, több is lehet.

És Gárdonyiné elment...

Ez az a nagy rejtély, melyhez annyi mendemonda kapcsolódott. Egyik szülém »sem akart róla szólni soha«. Egyikiük sem tudta megmondani, kinek volt igaza.”

Gárdonyi József az ifj. Gárdonyi Gézának ezt a *Pesti Hirlap*ban megjelent cikkét nem tartotta az ő titkos megállapodásukkal egybecsengőnek. Ezért levelet intézett a *Pesti Hirlaphoz*.²⁴ Ez a levél szembeszáll az ifj. Gárdonyi Géza által konstruált „halott (elfelejtett) hitves” képével. A levél felsorol bizonyos adatokat, amelyekből összerakható egy következő történet.

„De emlékezzen ifj. Gárdonyi Géza, ön nekem is megfogadta: Csendben leszek. Hallgatok mint a kőoszlop.

De hát akkor pénzről volt szó: örökségről.”

A levél tartalmaz részleteket bizonyos dokumentumokból és írásokból, így Gárdonyi Géza egyik leveléből:

„Van még egy gyerek is a nevemre írva: Géza nevü. Az anyja már rég nem élt velem²⁵, mikor született s bizonyos adataim vannak rá, hogy kinek a fia. De emberségi okokból nem vittem törvényszék elé. A fiút látásból sem ismerem.”²⁶

Néhány oldallal később a levél szövege közli a győrszigeti plébánosnak Ruschek Antalnak a levelét az író Gárdonyi Gézához (1894. január 13.):

„Szives kívánságának csak részben tehetek eleget. Ugyanis az ön házasságának ténye, – mint ezt Kegyednek annak idején szóval is tudomására hoztam, nem a győrszigeti plébánia anyakönyvébe, hanem a dabronyi anyakönyvbe van bevezetve. Ugyanis Kegyedet a saját lelkésze a dabronyi plébános eskette: – aminthogy ott – Dabronyban – voltak kihirdetve s házasságuk összes okmányai is az ottani levélházban vannak elhelyezve.

Miután a házassági okmányait én nem kaptam kézhez, – nem is vezethettem be a házassági aktust az anyakönyvbe formálisan, – de azért a rubrikát átírva, ezt jegyzetem be a házasultak könyvébe:

(1885) október 28-án eskedtetí meg Muraközy József, dabronyi plébános két hívét, és pedig Ziegler Gézát és Molnár Máriát a győr-szigeti plébánia templomban, Ruschek Antal, győr-szigeti plébános jelenlétében, ki az ő kértére templomát neki e célból átengedé. A házasságra vonatkozó összes okmányokat a

dabronyi plébánia hivatalnál vannak, miután e házasság ténye is ott, mint a felek illetékes lelkészi hivatalánál könyveltettek el.

[...]

A jó Isten áldását kívánom Önre, – bizony, bizony szívesen jóvátenném az Ön életében, Kedves jó Uram – a mit mások elrontottak.”

Gárdonyi Józsefnek ez a *Pesti Hirlaphoz* címzett levele felkelti a gyanút, hogy valami nem volt rendben ezzel a házassággal. Nem csak azért, mert a házasságra vonatkozó adatok nem megfelelően voltak elkönyvelve, hanem azért is, mert mint ebben a levelében Gárdonyi József írja: *„Állítom Gárdonyi Géza nem tudta kit vesz el. Szíve a luteránus pap lánya felé iránykodott. De onnan kicsöppent.”* Ezen kívül nem egyértelmű az ifj. Gárdonyi Géza származása, és az sem, hogy miért következett be Gárdonyinak és Csányi Máriának az elválása. A házasság kérdésében lévő eltérő elvárások volt-e az oka a válásnak, mint azt Kispéter András írja, vagy a Gárdonyi édesanyja, mint azt az ifj. Gárdonyi Géza állítja, esetleg a feleség ledér természete? Fokozza a feszültséget az a titkos megállapodás, ami Győr és Eger levelezéséből kiolvasható.

Gárdonyi József azonban nem csak a *Pesti Hirlapnak* címzett levéllel válaszolhatott az ifj. Gárdonyi Gézának, hanem egy személyes levéllel is. Ez a levél keltezés nélküli, a szöveggörnyezetből azonban kiderül, hogy a levél a *Pesti Hirlapban* megjelent cikk után íródhatott. Bizonyos részek a levélből tovább színesítik az ismereteinket Gárdonyi házasságáról.

„Van-e tudomása róla, hogy a házassági válóperben a saját édesanyja vallotta be a valóságot.

Van-e tudomása róla, hogy az ön eltartását a válóperben a saját édesanyja vállalta, egri G. Gézának ama kijelentésére, hogy a negyedik gyermekről nem kívánok gondoskodni. Mire az ön édesanyja azt a kijelentést tette: Természetesen, hiszen nincs köze hozzá.

Van-e tudomása róla: hogy édesanyja a saját cselédjének a ruhájába felöltözve éjszaka az utcán kóborolt, mikor egri G. Géza a szerkesztőségben gürcölt s a rendőrség elfogta.

[...]

Nem szükséges velem szemben édesanyja erényeit védeni, sem Muraközy Józsefet akinek hamisított keresztlevele (Csányi Máriára vonatkozóan) ott van az egri iratok között, azokkal a levelekkel együtt, amit egri G. Géza a keresztlevél kikorrigálása ügyében végzett az esztergomi egyházmegyével s amivel tulajdonképpen házassága felbontását akarta megegyeszerűsíteni. Ugyancsak ott van a hamisházassági okmány is a győri plébánia hivatal által kiállítva. De hát ezt Ön épp oly jól tudja, mint én.”

A sok hamis okmány, a házasság megkötésének rendellenessége, a titkos megállapodás Eger és Győr között, a válás körülményeinek titkosságai s a hallgatás, úgy is összerakható, hogy Muraközy Józsefnek valamilyen érdeke fűződött ahhoz, hogy Csányi Máriát férjhez adja. (Amint kiderül jogilag sem feddhetetlenül történt ez.) Muraközyt fűthette az az érdek is, hogy Csányi Mária nem unokahúga, hanem törvénytelen lánya volt. (Erre vallanak hamis okmányok és az is, hogy Csányi Mária édesanyja Csányi Ida Terézia Magdolna nevét használja. Ezek után érthetőbb a válás, és érthető Gárdonyi József szándéka, hogy ne kerüljenek adatok a nyilvánosság elé, hiszen akkor az irodalmi kánon élén állt Gárdonyi Géza, (mindenkit érdekelt volna egy ilyen ügy; nem véletlen, hogy az ifj. Gárdonyi Géza a *Pesti Hirlapban* jelenteti meg az *Az Élő Gárdonyi halott litvесе* című cikkét) valamint a házassági szegyeneket szigorúan ítélte meg az akkori társadalom.

EGY ÉLETRAJZ FELŐL MEGKÖZELÍTETT GÁRDONYI-RECEPCIÓ

Hogy mi lehetett az igazság, azt valószínűleg soha sem fogjuk megtudni. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egymás mellett olvasható több különböző történet az író házasságáról. Ezekből a történetekből nem az a lényeges, hogy melyik az igaz, hanem az, hogy az író pályája alatt folyamatosan tematizálta a szerelem és a házasság kérdését. A rendelkezésünkre álló különböző házasságtörténet-változatok pedig összességükben segítenek megérteni Gárdonyi Géza életművében a házasság és szerelem témáját. Azt a témát, amit tökéletesen az író sem rendezett magában soha. Miért kellene akkor eldöntenünk nekünk, hogy melyik életrajz-változat felelhetett meg a valóságnak. Mindegyikben lehet igaz elem, a művek megértésében azonban biztosan, nem valamelyik, hanem a különböző történetek együtt vannak segítségünkre.

Tanulmányommal egy új Gárdonyi-olvasat kialakítását akarom előidézni. Ez az olvasat nem az *Az én falum* és a *Göre Gábor* novellaciklusokból értelmezné Gárdonyi Géza jelentőségét, hanem előbbre helyezné az író műveinek magánéleti vonulatát – az írásomban felsorakoztatott érvek ezt szolgálnák – és olyan művekből tekintene Gárdonyi pályájára mint: *A kürt*, az *Ábel és Eszter*, az *Ida regénye*, az *Isten rabjai*, *A láthatatlan ember*, az *Az a Hatalmas Harmadik*, *A hosszúhajú veszedelem* és a *Te Berkenye*.

JEGYZETEK

- 1 KISPÉTER Andrásnál 1885. október 29-én. In.: KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. 17.
- 2 Gárdonyi József egyik kéziratban meglévő írásában 1892. július 4-ét említi.
- 3 A kifejezés Z. Szalai Sándortól. Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 287.
- 4 Az író Gárdonyi Gézára vonatkozó életrajzok közül azok, amelyeket családtagjai írtak nem mindig az objektivitás, hanem sokszor valamilyen más cél által voltak vezérelve. Ilyen életrajz-szerű történet az ifj. Gárdonyi Géza által írt az *Az Élő Gárdonyi halott hitvese* című cikk is (*Pesti Hirlap*, 1934. október 31. és november 3.), amely az anya – Csányi Mária – szempontjából konstruálja meg a házasság történetét. A Gárdonyi József által írt életrajz pedig az író szempontjait tartja szem előtt.
- 5 A püspöki levél, illetve Muraközy József plébános 1884. október 5-vel datált beiktató levelének másolata GÁRDONYI József: *Az Élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, Budapest, 1934. I. kötet, 114–5.
- 6 i.m.: 125.
- 7 i.m.: 126.
- 8 i.m.: 127–8.
- 9 i.m.: 129.
- 10 i.m.: 156.
- 11 i.m.: 228.
- 12 i.m.: 145.
- 13 Családunk birtokában van Gárdonyi József kéziratban meglévő írása: *Az Élő Gárdonyi utolsó lapja*. Itt Gárdonyi József részletesebben beszél Gárdonyi házasságának homályos részeiről. Az írás végén Gárdonyi József ezt írja: „És ezek után az olvasó remélem elengedi nekem azt is, hogy ezt az írásomat az *Élő Gárdonyi* kötetbe utolsó lapnak bele ne illesszem.” A szöveg írója ezt azal indokolja, hogy az író élete végéig nem dolgozta fel a tragédiát, illetve ő maga is titkolni akarta. Az írás idézi Gárdonyi saját végrendelete mellett lévő levelet, amely levél a házasságára vonatkozó adatokat közli: „...Ti fiaim, ne olvassátok el ezeket soha. Ha egyszer az ügy el van intézve bíróilag, vessétek tüzbe ezeket a papirosokat olvasatlanul.” (Gárdonyi Józsefnek ez a szövege több olyan részletet tartalmaz, amely más kéziratban meglévő írásában is előfordul, így azokat majd ott – dolgozatom IV. egysége – idézem.
- 14 VÁTH János: *Gárdonyi Géza életrajza*. A Dunántúli Tanítók Lapja kiadás, Szombathely, 1929., 14–5. oldalak
- 15 Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977., 51–3. oldal
- 16 i.m.: 55. oldal

- 17 „A szerelem az az ostoba állapot, amikor kettőt összeköt egy harmadik, aki nincs, de lenni akar.” = Gárdonyi Géza: *Az a Hatalmas Harmadik*.
- 18 *Gárdonyitól – Gárdonyiról*. Szerkesztette: TÓTH Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. A házasságra vonatkozó adatok: 30., illetve 127–130.
- 19 KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- 20 i.m.: 17–8.
- 21 A levelezés feldolgozásánál csak nagymamám – Keller Pálné Gárdonyi Emőke – birtokában lévő levelekre hagyatkoztam.
- 22 A mondat értelmetlensége valószínűleg sajtóhibából ered. Az újságból való idézés alkalmával nem javítottam ki a helyesírási hibákat. (K. T.)
- 23 *Pesti Hirlap*, 1934. november 3–4. oldal
- 24 A levél a család – Gárdonyi Emőke – birtokában kéziratban őrződött meg, elképzelhető, hogy a *Pesti Hirlap* valamelyik számában közölte is a levelet, a család birtokában azonban nincsen erre semmi adat.
- 25 Valószínűleg az írónak erre a kijelentésére írja Gárdonyi József az *Az Élő Gárdonyiban* azt, hogy az író „felesége mások karján a végzetébe” (GÁRDONYI József 128.) rohant. Erre a szókapcsolásra reagálhatott az ifj. Gárdonyi Géza Gárdonyi Józsefhez intézett levelében: (Győr, 1934. szeptember 18.) „És végül kérdem Tőled: Kinek kellett az a nő, akinek egy-egy hetivásárkor 2 fillért adtak bevásárlásra [...] Mint férfi, megállapíthatod azt a tapasztalati tény, hogy a ledérséggel együtt jár a szappan, az illatszer és a selyemruhák. Egyéb feltételek mellett az egész csak beteges képzelődés.”
- 26 Többek között ez a részlet is szerepel Gárdonyi József: *Az Élő Gárdonyi utolsó lapja* című kéziratban meglévő írásában, amelyre dolgozatom II. egységében hivatkoztam.

IRODALOM

- ifj. GÁRDONYI Géza: *Az Élő Gárdonyi halott hitvese*. *Pesti Hirlap*. 1934. október 31. és november 3.
- GÁRDONYI József: *Az Élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, Budapest, 1934.
- Gárdonyitól – Gárdonyiról*. Szerkesztette: TÓTH Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- VÁTH János: *Gárdonyi Géza életrajza*. A Dunántúli Tanítók Lapja kiadás, Szombathely, 1929.
- Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

KÉZIRATBAN LÉVŐ ÍRÁSOK

(A kéziratok jegyzéke a dolgozatban való sorrendnek felelnek meg; a kéziratokat az eredeti helyesírással közlöm.)

GÁRDONYI József: *Az Élő Gárdonyi utolsó lapja*

ifj. Gárdonyi Géza levele Gárdonyi Józsefhez. 1925. szeptember 10.

Csányi Máriának Gárdonyi Józsefhez írt levele. Keltezés nélküli. Feltehetően 1926-ban íródhatott.

ifj. Gárdonyi Gézának levele Gárdonyi Józsefhez. Győr, 1935. december 2.

Gárdonyi József levele ifj. Gárdonyi Gézához. Piszkozat. Feltehetően 1931.

Gárdonyi József: *Gárdonyi hitvese. (Válasz)*

ifj. Gárdonyi Géza levele Gárdonyi Józsefhez. Győr, 1934. szeptember 18.

Gárdonyi József levele ifj. Gárdonyi Gézához. Keltezés nélkül, valószínű 1934.

Ács Irén: Odescalchi Eugénie hercegnő szécsényi otthonában, 1980